

Małgorzata Końska

Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa

<https://orcid.org/0000-0002-6858-6592>

DOKUMENTY KLASZTORNE W ZBIORACH KOLEKCJONERÓW LWOWSKICH — WIKTORA BAWOROWSKIEGO I ALEKSANDRA CZOŁOWSKIEGO*

Spośród licznych prywatnych kolekcji lwowskich¹ zawierających dokumenty pochodzące z archiwów klasztornych lub klasztorów dotyczące warte uwagi, również z racji ich późniejszych losów, są zbiory hr. Wiktora Baworowskiego i dr. Aleksandra Czołowskiego.

Wiktor Baworowski (1826–1894)² działalność kolekcjonerską rozpoczął w połowie XIX w. Początkowo zbiory gromadził w swoim majątku w Myszkowicach

---

* Artykuł jest rozszerzoną wersją wystąpienia podczas konferencji odbytej 17–19 X 2013 r. w Nowym Sączu pod hasłem „Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Galicji pod rządami austriackimi (w 230. rocznicę rozpoczęcia kasat józefińskich w Galicji)”, zorganizowanej w ramach projektu badawczego „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja”.

¹ Do najbardziej znaczących należały zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (utworzonej w 1817 r., od 1827 r. mieszczącej się we Lwowie), Biblioteki im. Jana Gwałberta Pawlikowskiego (zbiory Pawlikowskich przeniesione z Medyki do Lwowa w 1921 r. połączono z Ossolineum), Biblioteki Poturzyckiej Dzieduszyckich (założonej przez Józefa Kalasantego Dzieduszyckiego, w 1857 r. przeniesionej z Poturzyca do Lwowa).

² Na temat kolekcjonera i jego dzieła, zob. (Red.), *Baworowski Wiktor* [w:] PSB, t. 1, s. 368–370; A. Chamera-Nowak, *Zarys problematyki dotyczącej Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, z. 18/19, 2008, s. 55–64; M. Eberharter, *Wiktor hr. Baworowski: bibliofil i tłumacz*, „Rocznik Przekładoznawczy”, t. 12, 2017, s. 101–115; W. Hahn, *Biblioteka fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, Lwów 1921; W. Kętrzyński, *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, „Teki Konserwatorska”, 1892, s. 40–48; R. Kotuła, *Biblioteka Wiktora Baworowskiego we Lwowie* [w:] *Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów*, red. L. Bernacki, Lwów 1926, s. 7–9, 43–52; J. Szocki, *Wiktor Baworowski*, „Cracovia Leopoldis”, nr 3, 1999; <http://www.cracovia-leopolis.pl/index.php?pokaz=art&id=1237> <dostęp 2019-12-03>; tenże, *Wiktor Baworowski — lwowski kolekcjoner i fundator biblioteki*, „Przegląd Wschodni”, t. 5, 1998, z. 3, s. 543–550; tenże, *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego — lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki* [w:] *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, red. H. W. Żaliński, K. Korolczak,

koło Tarnopola, a z czasem przeniósł je do Lwowa. Doradcą hrabiego był historyk i bibliofil Aleksander Batowski. Dobrze obeznany z rynkiem antykwarecznym i środowiskiem kolekcjonerskim doradzał i pośredniczył w zakupach. Baworowski kupował zwykle całe zbiory lub ich znaczące części³.

Edward Chwalewik podał, że do biblioteki tej weszły m.in. zbiory hr. Józefa Kuropatnickiego z Lipinek, zbiory Antoniego Stadnickiego ze Żmigrodu pomnożone przez jego synów: prawnika i historyka Aleksandra oraz Kazimierza Stadnickich⁴, historyka, księgarza i antykwariusza Ambrożego Grabowskiego z Krakowa⁵, historyka prawa Wincentego Bandtkiego, paleografa numizmatyka i historyka Kazimierza Stronczyńskiego (130 rękopisów), ukraińskiego historyka i etnografa Dionizego Zubrzyckiego (zakupione w 1858 r.), rektora Akademii Duchownej w Wilnie Alojzego Osińskiego, Leona Dembowskiego z Klimuntowic, hr. Adolfa Łączyńskiego, notariusza orientalisty i archiwisty Walentego Skorochód Majewskiego i Aleksandra Batowskiego (zakupione w 1852 r.)⁶. Zgodnie z testamentem Wiktora Baworowskiego z 1881 r. prawo własności biblioteki przeszło na kraj Galicji i Lodomerii, a jej prowadzeniem miała zajmować się powołana do tego fundacja⁷. W 1914 r. Biblioteka Fundacji hr. Wiktora Baworowskiego wzbogaciła się zakupem działu polskiego kolekcji hr. Zygmunta Czarneckiego z Ruska w Wielkopolsce⁸.

Po zajęciu Lwowa przez wojska radzieckie 22 IX 1939 r. Biblioteka Baworowskiego została włączona do Akademii Nauk Ukraińskiej Socjalistycznej

Kraków 1998, s. 447–455; I. Pietrzakiewicz, *Zbiory proveniencji zakonnej w lwowskim Baworowianum. Pierwsza połowa XVI wieku*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy”, t. 4 (54), 2018, s. 85–100. Rękopiśmienna autobiografia ze spisem prac i charakterystyka zbiorów Biblioteki Baworowskich we Lwowie jest przechowywana w Bibliotece Jagiellońskiej, rkps 6161 III.

³ Według Franciszka Radziszewskiego (*Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i zachodnich guberniach Państwa Rosyjskiego*, Kraków 1875, s. 44) Biblioteka Baworowskiego we Lwowie liczyła do 7 tysięcy dzieł polskich lub Polski dotyczących, do 4 tysięcy dzieł obcych i do pół tysiąca rękopisów. Radziszewski wymienił też zbiory Baworowskiego przechowywane nadal w Myszkowicach.

⁴ Zostały zakupione w 1855 r.; wśród nich rękopis kompozytora jezuita Jana Brandta (Brandta; zm. 1602) z pieśniami i nutami.

⁵ Wykaz nabytków z 1855 r. obejmuje 120 pozycji rękopisów i druków „Cracoviensia” z XV–XVIII w.

⁶ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiętek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, Warszawa-Kraków 1926, t. 1, s. 376–379. Według tego autora Biblioteka Baworowskich liczyła około 40 tysięcy tomów, w tym 35 inkunabułów, 6228 starych druków z XVI i XVII w., 1283 rękopisów i fascykułów archiwalnych, 500 dyplomów oraz ryciny i mapy. Wśród rękopisów około 60 iluminowanych gradułów z XVII w., 110 dokumentów pergaminowych od XII w. Do najcenniejszych rękopisów należały: odpis kroniki oliwskiej, rękopis kroniki Kadłubka z 1. połowy XVI w. nabyty od Kazimierza Stronczyńskiego, wcześniej własność misjonarzy z Sambora i „sporo rękopisów tynieckich”.

⁷ Na wypadek, gdyby z jakichś przyczyn zbiory nie mogły być w polskich rękach, jako ich właściciela Baworowski wskazał British Museum.

⁸ Zbiory obfitowały w druki religijne, mszały z diecezji krakowskiej i poznańskiej z XV i XVI w. oraz liczne wydania Biblii.

3

1900.

Dzień	Nazwisko	Miejsce	Kopie:	
			z księgi	z rękopisów
1. 23/X	D ^r Adam Chmiel	z Krakowa		6 tomów
2. 31/X	D ^r Wilhelm Polny	Lw. Klauowicza 10		3 "
3/XI	" " "	" " "		7 "
5/XI	" " "	" " "		3 "
3. 7/XI	O. Stanisław Żalęcki S.J.	pl. Trybunalski		4 "
4. 7/XI	X. Zygm. Dunin Koricki	z Sopotyna, ^{Lwów} Lyrakowska 15.		2 "
9/XI	" " "	" " "		1 "
	O. Stanisław Żalęcki S.J.	j. w.		1 "
14/XI	D ^r Wilhelm Polny	j. w.		4 "
	X. Zygmunt Koricki	j. w.		2 "
15/XI	" " "	" "		3 "
5. 16/XI	Stanisław Debicki, art. malarz,	Lw.		3 "
19/XI	" "	j. w.		3 "
6. 20/XI	Adam Skatkowski ^{st. jęz.}	Lw. ul. Karola Ludwika 1.		2 "
21/XI	" "	j. w.		2 "
23/XI	" "	" "	1 tom	2 "
7.	D ^r Szymon Astenary	Instytut Uniwers. lwow.		4 "
8. 24/XI	Szymon M. Lorez ^{st. jęz.}	Lw. Piotra Chomińskiego		1 "
	Adam Skatkowski	j. w.	4 tomy	2 "

Dziennik pracowni Biblioteki im. hr. Baworowskiego
(Zbiór rękopisów Biblioteki Baworowskich, Biblioteka im. W. Stefanyka we Lwowie,
sygn. 1645, ZNiO Wrocław DE-16395).

Republiki Sowieckiej, a w latach okupacji niemieckiej 1941–1944 była oddziałem Staatsbibliothek Lemberg. Obecnie niewielka część jej zbiorów⁹ znajduje się w Warszawie (w Archiwum Głównym Akt Dawnych i w Bibliotece Narodowej) oraz we Wrocławiu, w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. Według szacunków 98% zbiorów pozostało na Ukrainie i wchodzi w skład Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki im. Wasyla Stefanyka¹⁰.

W zbiorze „Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich” przechowywanym w AGAD¹¹ nie ma dokumentów pochodzących z archiwów klasztornych. Nieliczne dokumenty pergaminowe o takiej proveniencji zostały przeniesione do „Zbioru dokumentów pergaminowych” w AGAD¹². Natomiast w Bibliotece Narodowej w Warszawie znajdują się rękopisy średniowieczne pochodzące z klasztoru benedyktynów na Łysej Górze¹³. We wrocławskiej części kolekcji nie odnaleziono dokumentów o proveniencji klasztornej¹⁴.

Udostępniony na stronie internetowej Ossolineum inwentarz „Zbioru rękopisów Biblioteki Baworowskich”, uzupełniony o skany dokumentów, pozwala na zapoznanie się z materiałami znajdującymi się we Lwowie¹⁵. W dokumenty poklasztorne obfitował zbiór zakupiony od Ambrożego Grabowskiego, na czele z grupą akt ze zniesionego w 1816 r. klasztoru benedyktynów w Tyńcu¹⁶. Grabowski odwiedzał skasowane opactwo i odkupywał od służby kościelnej, jako

⁹ Na początku 1944 r. Niemcy ewakuowali do Krakowa i miejscowości podkrakowskich część zbiorów, w tym z Biblioteki Baworowskiego 169 rękopisów, 115 dyplomów i 410 starych druków. M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 29–30.

¹⁰ M. Matwijów, op. cit., s. 157.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Varia archiwalne z Biblioteki Baworowskich. Zbiór tworzą dokumenty przekazane w 1952 r. do AGAD przez Bibliotekę Narodową.

¹² Informacje o znajdujących się w zespole dokumentach klarysek i jezuitów jarosławskich oraz cystersów z Łekna (Łękna) opublikowały Barbara Smoleńska i Teresa Zielińska (*Archiwalia prywatne w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Archeion”, t. 39, 1963, s. 87–108). Jest ona powtarzana w późniejszych publikacjach (np. cytowany artykuł A. Chamery-Nowak). Tymczasem pergaminy przejęte z Biblioteki Narodowej, zgodnie z praktyką archiwum, zostały włączone do Zbioru dokumentów pergaminowych w AGAD. Brak informacji proveniencyjnych utrudnia obecnie ich identyfikację. Z pewnością można wskazać jedynie dokument dla cystersów z Łekna (sygn. 6058).

¹³ Biblioteka Narodowa, Zbiory Biblioteki Baworowskich we Lwowie; zob. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. D. Kamolowa, T. Sieniacka, Warszawa 2003, s. 361. Według Agnieszki Chamery-Nowak (*Zarys problematyki*, s. 62) w zbiorach znajduje się 65 rękopisów średniowiecznych, w tym 10 iluminowanych, pochodzących z Biblioteki Baworowskich (m.in. benedyktynów, cystersów i dominikanów).

¹⁴ Na podstawie dostępnych katalogów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich można stwierdzić, że w jego zbiorach znajduje się 68 kalendarzy z XVII–XVIII w., 72 zespoły czasopism, 5 dokumentów pergaminowych z XIV–XVII w. i 47 inkunabułów ze zbiorów Baworowskiego. A. Chamery-Nowak, *Zarys problematyki*, s. 61.

¹⁵ Na stronie www.bazy.oss.wroc.pl/kzc/view_fond.php (dostęp: 2019-12-03) znajduje się liczący 1434 pozycje inwentarz Zbioru rękopisów Biblioteki Baworowskich (w Bibliotece im. Stefanyka jest to Fond 4, opys 1; dalej cyt. — Zbiór, sygn.).

¹⁶ W inwentarzu Zbioru rękopisów Biblioteki Baworowskich są to sygnatury 595–599 i 602–604. Na aktach znajdują się adnotacje: „Własność Ambr. Grabowskiego w Krakowie” naniezione jego ręką. Nabywcami tomów „tynieckich” byli książę Maksymilian Ossoliński i hr. Wiktor Baworowski. Zob. www.whk.up.krakow.pl/biblioteki/tyniec/historia.html (dostęp: 2019-12-03).

makulaturę, zapomniane (a może mniej ważne), nie zabrane przez Austriaków dokumenty i książki. Dokumenty porządkował, łączył w tomy i oprawiał. Są wśród nich „Akta konwentu benedyktyńskiego tynieckiego z czasu administracji Karola Ferdynanda królewica polskiego, biskupa wrocławskiego — gdy tenże był administratorem opactwa tynieckiego i czerwińskiego” z roku 1639 i następujących: „Acta venerabilis capituli monasterii Tynecensis ordinis sancti Benedicti congregationis Clunacensii 1703–1713”, „Acta Commissorialia abbatiae Tynecensis [...]” od 1700 r., „Acta monasterii ab AD 1634 ad 1726”¹⁷, „Catalogus librorum in Bibliotheca Tynecensi existentium AD 1787”¹⁸, inwentarze majątków tynieckich spisane w 1634, „Regestr przychodów i wydatków apteki którą to zgromadzenie w klasztorze tym utrzymywało od 1649 do 1662”¹⁹, „Transumptum privilegiorum et aliorum documentorum [...] conventum Tynecensem” z XVII w.

Od Grabowskiego pochodzą też dokumenty dotyczące jezuitów: „Acta congregationum Provinciae Poloniae Soc. Jesu ab 1651 ad 1737”²⁰ oraz „Katalog, czyli spis imienny zakonników Soc. Jesu (Lojolitów), którzy w r. 1758 znajdowali się w kolegiach, rezydencjach i misjach w Królestwie Polskim”²¹. Z innych źródeł pozyskał Baworowski m.in. tabele statystyczne dotyczące małopolskiej prowincji zakonu jezuitów „Provincia per Minorem Poloniam Soc. Jesu” z lat 1757–1759 i akta kolegium jezuickiego przy kościele św. Macieja w Krakowie (*Domus Probationis*) z XVII w.²² Wśród dokumentów dotyczących innych zgromadzeń zwracają uwagę: ilustrowana kronika klasztoru franciszkanów w Poznaniu z lat 1653–1777²³, akta wizytacji klasztoru franciszkanów w Krzemieńcu z 1819 i 1826 r., Menologium (Martyrologium) cysterskie z klasztoru w Gości-kowie-Paradyżu spisane w 1668 r. przez o. Chryzostoma Henriqueza²⁴ oraz dwa źródła benedyktyńskie — kronika klasztoru lubińskiego „Antiquitates Monasterii Lubinensis” autorstwa Bartłomieja Krzywińskiego (w kopii z początku XIX w.)²⁵ i „Annales monasterii S. Crucis in Calvo Monte” spisane w 1707 r. przez Georgiusa Heinricha Johnstona, angielskiego benedyktyna, bibliotekarza i archiwistę klasztoru łysogórskiego. Aleksander Batowski przy opisie tych

¹⁷ Na pierwszej stronie dwie adnotacje Grabowskiego: „Księga ta, po zabraniu Biblioteki z klasztoru tynieckiego do Lwowa około r. 1818, już po odebraniu na powrót rejonu podgórskiego od Galicji, po traktacie pokoju r. 1814 — znaleziona z innymi mniej ważnymi książkami i papierami pod dachem nad opactwem tynieckim — gdzie ja jeszcze w r. 1843 te papiery na strychu przepatrywał” oraz „Odstępuje JW Hrabi Wiktorowi Baworowskiemu”.

¹⁸ Na katalogu znajduje się adnotacja Grabowskiego, że zawiera 18 inkunabułów i 380 poloników oznaczonych gwiazdką.

¹⁹ Na pierwszej stronie akt adnotacja Grabowskiego: „Otrzymałem darem od x. Józefa Kuczaby plebana i dziekana w Tyńcu r. 1852”.

²⁰ Adnotacja poprzedniego właściciela na pierwszej stronie: „Rękopismo to mieści w sobie wiele wiadomości do dziejów tego niegdyś pierwszego zgromadzenia w Polsce”, a na ostatniej stronie: „Nabyłem zamianą za moje Starożytności Historyczne od p. Bernarda Uszewskiego”.

²¹ Zbiór, sygn. 571.

²² Zbiór, sygn. 747, 425. Materiały różne dotyczące jezuitów zawierają również sygn. 322, 462, 478.

²³ Zbiór, nr 87A; kronika mogła znajdować się w – nabytym przed I wojną światową — zbiorze Zygmunta Czarneckiego.

²⁴ Zbiór, sygn. 1353, 713.

²⁵ Zbiór, sygn. 800; rękopis (oryginał?) tej kroniki znajduje się w Archiwum Państwowym w Poznaniu (Klasztor benedyktyków w Lubiniu, sygn. 236).

roczników zaznaczył, że jest to kopia przepisana w 1811 r., niedrukowana, a wobec zaginięcia oryginału — jedyny egzemplarz roczników²⁶. Z nieskasowanego klasztoru karmelitów w Trembowli trafiły do rąk Baworowskiego akta klasztoru z lat 1649–1723 i rachunki klasztorne z XVII i XVIII w.²⁷

W czasie gdy Wiktor Baworowski rozstawał się ze światem karierę kolekcjonerską rozpoczął Aleksander Czołowski (1865–1944)²⁸, historyk, a od 1905 r. dyrektor Archiwum miasta Lwowa. Kolekcjonerstwo Czołowskiego, mimo że późniejsze, nosiło znamiona dziewiętnastowiecznego „starożytnictwa” rozumianego jako zainteresowanie wszelkimi pamiątkami przeszłości. Prócz dokumentów zbierał książki, ryciny, medale, mapy, monety, obiekty wykopaliskowe, obrazy. W latach 90. XIX w., jeszcze jako pracownik Grona Konserwatorów dla Galicji Wschodniej, wizytował archiwa parafialne, by później, przez podstawionych nabywców, pozyskiwać wytypowane rękopisy²⁹. Prawdziwą „żyłą złotą” okazała się dla kolekcjonera papiernia Berla Seklera w Fujnie koło Żółkwi, w której bywał częstym gościem. Zwożono do niej, jako makulaturę, stare akta, niepotrzebne już do bieżącego urzędowania. Zakupy robił też w antykwariatach, u prywatnych kolekcjonerów, wymieniał się też z innymi kolekcjonerami. Niekiedy „pożyczał bez zwrotu”. W „Zbiorze Aleksandra Czołowskiego” w AGAD oraz w Bibliotece Narodowej zachowały się listy osób i instytucji ponagające go do oddania wypożyczonych dokumentów³⁰. W sytuacji, gdy interesujący go dokument nie był na sprzedaż, często zamawiał jego kopię. Powiększająca się w szybkim tempie kolekcja³¹ zaczęła wzbudzać podejrzenia. W połowie lat 30. XX w. prasa galicyjska zaczęła zamieszczać artykuły, w których zarzucano Czołowskiemu, że

²⁶ Zbiór, sygn. 566; opis Batowskiego, sygn. 1084; kopia roczników została zakupiona od Kazimierza Stronczyńskiego.

²⁷ Zbiór, sygn. 616, 618, 619.

²⁸ Na temat kolekcjonera i jego działalności, zob. J. Zieliński, *Aleksander Czołowski, w czterdziestolecie pracy archiwalnej, konserwatorskiej i naukowej 1891–1931*, Lwów 1932; T. Zielińska, *Zbiór archiwalny Aleksandra Czołowskiego w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych*, „Archeion”, t. 89, 1991, s. 37–60; E. Laszak, *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)* [Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, t. 2], Łódź 2004; I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011.

²⁹ T. Zielińska, *Zbiór archiwalny*, s. 40.

³⁰ E. Laszak, *Działalność naukowa*, s. 36.

³¹ Odpowiadając na ankietę Edwarda Chwalewika zbierającego materiały do informatora *Zbiory polskie* Czołowski zadeklarował, że posiada: 323 dyplomy pergaminowe, w tym dziewięć z XIII w. (m.in. dwa dokumenty Gryfny, żony księcia Leszka Czarnego); około 2 tys. rękopisów historycznych, ekonomicznych i prawniczych od XIV do XIX w.; około 15 tys. listów do spraw polskich z XVI–XIX w.; około 1 tys. autografów (w tym list królowej Zofii); około 50 tys. dokumentów heraldyczno-genealogicznych, dotyczących ponad 4 tys. rodzin. Biblioteka liczyła kilka tysięcy woluminów z zakresu historii, heraldyki, historii wojen i wojskowości, marynarki, sztuki i muzeologii. Zbiór rycin liczył kilkaset rysunków do historii wojskowości polskiej. Zbiór map geograficznych (kilkaset) starszych i planów dotyczących obszarów dawnej Rzeczypospolitej. Zbiór monet i medali polskich (w tym w złocie), monety starożytne greckie i rzymskie wykopane głównie na ziemiach polskich; medaliony. Obrazy malarzy polskich i obcych, brązy, meble staroświeckie, wykopaliska (w tym dwa miecze brązowe). Teresa Zielińska (*Zbiór archiwalny*, s. 41) wyliczyła, że w polskich zbiorach (Ossolineum, AGAD i Biblioteka Narodowa) znajduje się 367 dokumentów pergaminowych z kolekcji Czołowskiego.

rozwijał własne zbiory kosztem zbiorów publicznych, o które powinien dbać jako dyrektor lwowskiego Archiwum Miejskiego³². Niewątpliwie zaważyło to na decyzji Czołowskiego o odstąpieniu w 1936 r. Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich zgromadzonych przez niego 2500 rękopisów³³. Trudna sytuacja materialna podczas II wojny światowej zmusiła kolekcjonera do sprzedania w lipcu 1942 r. do Ossolineum 281 dokumentów pergaminowych z lat 1279–1788, w tym 83 średniowiecznych. Pozostałe zbiory w 1944 r. Czołowski wysłał do Krakowa. W 1947 r. Stanisława Karczewska, córka i spadkobierczyni kolekcjonera, sprzedała je warszawskiej Bibliotece Narodowej³⁴. Ta zaś w 1949 r. przekazała część tych zbiorów do AGAD, zgodnie z ówczesną praktyką rozróżniania i rozdzielania rękopisów na archiwalne i biblioteczne (nie bacząc na ich proveniencję)³⁵. W wyniku powojennego podziału zbiorów Ossolineum w latach 1946–1947 ze Lwowa do Wrocławia trafiło 230 dokumentów pergaminowych i około 270 dokumentów papierowych pochodzących z dawnej kolekcji Czołowskiego³⁶.

Wśród dokumentów pozostawionych w Bibliotece Narodowej na uwagę zasługuje przywilej króla Władysława Jagiełły z 1399 r. nadający klasztorowi cystersów w Koprzywnicy wieś Krzcin³⁷. Wśród 118 pergaminów przekazanych do Archiwum Głównego tylko siedem ma pochodzenie klasztorne. Są to dokumenty wydane dla benedyktynów z Tyńca z 1634 r., dla cystersów z Wąchocka z 1540 r., dla dominikanów z Płocka z 1752 r. oraz dla jezuitów z Faustowa z 1624 r., Drohiczyzna z 1668 r. i Jarosławia z 1650 i 1727 r.³⁸

W przechowywanym w AGAD „Zbiorze Aleksandra Czołowskiego” materiały o proveniencji klasztornej lub dotyczące klasztorów zostały wydzielone jako podgrupa akt instytucji kościelnych³⁹ i ułożone według nazw zgromadzeń zakonnych. Zwraca uwagę obszerny fragment akt gospodarczych z XVI–XVIII w. klasztoru klarysek ze Starego Sącza⁴⁰, „Inventar des zisterzienser Klosters in Szczyrzyce”, obejmujący majątek nieruchomy i ruchomy (w tym bibliotekę) z 1827 r. Jest tam także akt kupna dóbr Szczyrzyce przez klasztor cystersów

³² Przepisy, zarówno austriackie z 1897 r., jak i polskie z 1924 r., zakazywały urzędnikom nabywania zabytków przeznaczonych dla archiwów i muzeów. I. Zima, *Aleksander Czołowski*, s. 304.

³³ W 1939 r. Czołowski przekazał Ossolineum kolejne 25 rękopisów. W dokumentacji Ossolineum obydwa przekazania figurują jako darowizny, jednak w testamencie Czołowskiego jest mowa o sprzedaży 231 pergaminów i depozycie ok. 200 tys. dokumentów. O szczegółach transakcji, zob. T. Zielińska, *Zbiór archiwalny*, s. 41; E. Laszak, *Działalność naukowa*, s. 38 (tam informacja o transakcji z 1942 r.).

³⁴ Zbiory Czołowskiego przechowano w Tyńcu, była tam „reszta cennych dyplomów, około tysiąca rękopisów sięgających XV w. i ok. 3 tys. autografów najwybitniejszych rodzin polskich”. T. Zielińska, *Zbiór archiwalny*, s. 42.

³⁵ AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego; spis zdawczo-odbiorczy dokumentów przekazanych do AGAD obejmował 190 pozycji inwentarzowych, w tym trzy pozycje zawierające 118 dokumentów pergaminowych. Obecnie zbiór liczy 692 jednostki archiwalne. T. Zielińska, *Zbiór archiwalny*, s. 44.

³⁶ E. Laszak, *Działalność naukowa*, s. 38.

³⁷ *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*, t. 7, Warszawa 1969, sygn. IV.6951.

³⁸ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 6045, 6124, 6133, 6116, 6142, 6058, 6121.

³⁹ Inwentarz Zbioru Aleksandra Czołowskiego, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1988 (www.agad.gov.pl/pomoce/AC.xml), sygn. 252–267 (dalej cyt. Zbiór Czołowskiego, sygn. nr).

⁴⁰ AGAD, Zbiór Czołowskiego, sygn. 263.

z 1865 r.⁴¹ oraz specyfikacja realności i praw należących do klasztoru reformatorów w Zakliczynie z 1803 r.⁴² Dużą grupę stanowią akta dotyczące zniesionych klasztorów dominikanek i dominikanów w Belzie. Są tam opisy i oszacowanie majątków, korespondencja Galizische Staatsgüter Administration w sprawie sprzedaży części majątku (1789–1812), protokół w sprawie zagospodarowania budynków i gruntów poklasztornych pozostałych w gestii funduszu religijnego⁴³. Również z dominikańskich klasztorów pochodzą: spis dokumentów z lat 1638–1774 z Halicza i opis dziejów klasztoru w Kamieńcu Podolskim wraz z inwentarzem majątku z XIX w.⁴⁴ Wśród akt klasztoru franciszkańskiego w Kamieńcu znajduje się dokumentacja jego sporu o grunty prowadzonego w 1780 r. z tamtejszymi dominikanami oraz sumariusz dokumentów z lat 1402, 1583–1780⁴⁵.

W „Zbiorze Aleksandra Czołowskiego” można znaleźć informacje o stanie majątków klasztorów augustianów, benedyktynów, dominikanów, szarytek, benedyktynek obrządku ormiańskiego i bazylianów, o stanie liczebnym poszczególnych domów, posiadanych zabudowaniach oraz dane na temat zniesionych klasztorów⁴⁶.

Teresa Zielińska, autorka inwentarza archiwalnego zbiorów oraz poświęconego im artykułu, nie mając dostępu do zasobów ukraińskich, tylko na podstawie posiadanych dokumentów szacowała, że we Lwowie może znajdować się około 2200 rękopisów z dawnego zbioru Czołowskiego, w tym prawdopodobnie „spore fragmenty archiwum cystersów ze Szczyrzyca, dominikanek z Przemyśla i jezuitów z Jarosławia”⁴⁷. Natomiast z udostępnionych obecnie w Internecie inwentarzy rękopisów z kolekcji Czołowskiego przechowywanych w Bibliotece im. Stefanyka wynika, że znajduje się tam znacznie więcej dokumentów⁴⁸. Z akt dotyczących klasztorów znaczną ilością wyróżniają się akta dotyczące jezuitów i dominikanów. Są wśród nich: „Consignatio privilegiorum Collegii Soc. Jesu Premyslensis” z 1774 r., elenchusy dokumentów kolegium lwowskiego z 1799 r., krakowskiego św. Piotra i Pawła z 1799 r., samborskiego, stanisławowskiego i nastasowskiego z 1774 r. oraz „Specifictio fasciculorum archivi Soc. Jesu” (dla Królestwa Galicji i Lodomerii) z 1775 r.⁴⁹ Wśród dokumentów dotyczących zgromadzeń dominikańskich są: „Descriptio erectionis sive foundationis conventus Minscensis ord. Praedicatorum” z 1712 r., sumariusz dóbr dominikanek żółkiewskich z XVIII w., „Summarium documentorum conventum Cieszanoviensem Patrum Dominicanorum” z XVII–XVIII w., akta dominikanów na Rusi, Podolu i Ukrainie z XVII–XIX w. (dokumenty, opisy

⁴¹ Tamże, sygn. 256; Inwentarz z 1827 r. znajduje się również w archiwum oo. cystersów w Szczyrzycu oraz w zbiorach Ossolineum.

⁴² AGAD, Zbiór Czołowskiego, sygn. 266.

⁴³ Tamże, sygn. 257.

⁴⁴ Tamże, sygn. 258.

⁴⁵ Tamże, sygn. 260.

⁴⁶ Tamże, sygn. 267.

⁴⁷ T. Zielińska, *Zbiór archiwalny*, s. 43.

⁴⁸ Na stronie www.bazy.oss.wroc.pl/kzc/view_fond.php w trzech inwentarzach (opysach) fondu nr 141 *Rękopisy Aleksandra Czołowskiego* znajduje się łącznie 4039 pozycji inwentarzowych; dokumenty klasztorne lub dotyczące klasztorów są zarejestrowane w opysach nr 1 i 3 (dalej cyt. *Rękopisy*, *Opys nr*, *sygn.*).

⁴⁹ *Rękopisy*, opys nr 1, sygn 659, 510–514.

dóbr i nieruchomości klasztorów w Czerwonogrodzie, Jazłowcu, Jezupolu, Kamieńcu Podolskim (męskiego i żeńskiego), Kołomyi, Latyczowie, Przemyślu i Rzeczyca) oraz wykazy majątków klasztorów w Bochni, Jarosławiu, Lwowie i w Przemyślu z 1811 r.⁵⁰

Opublikowany w 1951 r. przez Adama Fastnacha⁵¹ *Katalog dokumentów ze zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* zawiera rejestry 101 dokumentów pergaminowych, spośród których 83 pochodzi ze zbioru Czołowskiego. Wśród nich jest ponad 30 dokumentów wydanych dla klarysek ze Starego Sącza, 12 dla dominikanów ze Lwowa, Krakowa, Oświęcimia, Sambora, Czerwonogrodu i Seretu (w Małej Wołoszczyźnie) i po jednym dla benedyktynów w Tyńcu, kanoników regularnych św. Augustyna we Wrocławiu i franciszkanów w Krośnie⁵². W dwóch częściach kolejnego wydania *Katalogu* znajdują się opisy 151 dokumentów pergaminowych ze zbiorów Czołowskiego, z których ponad 30 dotyczy spraw klasztornych⁵³. I tu najwięcej jest dokumentów sądeckich klarysek, dominikanów z Oświęcimia, Kamieńca, Mościsk i Smoleńska, jezuitów z Jarosławia, Lwowa i Stanisławowa, brygidek z Sambora, benedyktynek z Jarosławia i bazylianów z Lasku Czernilawskiego⁵⁴. Wśród rękopisów ze zbiorów Czołowskiego⁵⁵ znajdujemy kolejne materiały dotyczące klarysek ze Starego Sącza, w tym inwentarz majątności klasztornych z 1698 r. i zapiski klasztorne z lat 1685–1712⁵⁶; „księgę rezygnacji” z lat 1671–1756 i „księgę praw i przypomnień” z XVIII w. z kolegium jezuickiego w Krośnie⁵⁷, akta kolegium jezuitów w Jarosławiu z XVII i XVIII w., historię

⁵⁰ Tamże, sygn 181, 1855, 1838, 47, 2384.

⁵¹ A. Fastnacht, *Catalogus Diplomatum Bibliothecae Instituti Ossoliniani. Supplementum I. Inde ab anno 1279 usque ad annum 1506*, Wratislaviae 1951. Opracowanie jest uzupełnieniem Katalogu wydanego w 1937 r. we Lwowie przygotowanego przez Feliksa Pohoreckiego. Rozpoczyna się od poz. 289.

⁵² Dokumenty klarysek są opisane pod nr 289–300, 303–306, 308, 310, 312, 314, 316, 326, 327, 329, 332, 337, 340, 346, 355, 357, 362, 381; dominikanów pod nr 319, 321, 325, 328, 330, 333, 348, 352, 353, 356, 366, 367; benedyktynów pod nr 354; kanoników regularnych pod nr 345 i franciszkanów pod nr 386.

⁵³ A. Fastnacht, *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1507–1700*, Wrocław 1953; cz. 2: *Dokumenty z lat 1701–1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

⁵⁴ Dokumenty klarysek są opisane pod nr 84, 247, 251, 369, 378, 390, 413, 817, 976, 1272, 1334; dominikanów pod nr 115, 216, 227, 259, 304, 325, 364, 470, 509; jezuitów pod nr 380, 1055, 1265; brygidek pod nr 1030, 1031, benedyktynek pod nr 1271, 1350; bazylianów pod nr 660.

⁵⁵ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu*, t. 2, rękopisy nr 7326–11930, Wrocław 1949. Dokumenty ze zbiorów Czołowskiego noszą sygnatury 9501–9766 (dalej cyt. Inwentarz, sygn. nr).

⁵⁶ S. Załęski w książce *Św. Kinga i jej klasztor starsądecki* (Lwów 1882, s. 114) cytował, za kroniką klasztorną, że po dekreście kasacyjnym 1782 r. zjawili się w klasztorze „Ichmościo-wie Niemcy” i „Z archiwum wszystkie papiery zabrali i rejestra i pieniądze zarząd, które były zatrzymane u panów”. Wiadomo że relikwie św. Kingi zostały przewiezione do Lwowa. Można przypuszczać, że podobny los spotkał dokumenty klasztorne, które we Lwowie „wypływały” do rąk kolekcjonerów. Do wyjaśnienia pozostaje pytanie, w jaki sposób A. Czołowski pozyskał tak znaczną liczbę dokumentów z archiwum starsądeckiego. Inwentarz, sygn. 9549/II i 9630/II.

⁵⁷ Inwentarz, sygn. 9550/II, 9627/II.

tamtejszego kościoła św. Jana do 1769 r., dokumenty procesowe miasta Jarosławia z rządem austriackim o dobra pojezuickie⁵⁸; „księgę konsygnacji” dominikanów w Przemyślu z lat 1681–1703, przywileje klasztoru w Oświęcimiu z XVII w. i akta klasztoru w Czernelicy⁵⁹; akta klasztoru misjonarzy w Samborze z XVII i XVIII w.⁶⁰, inwentarze klasztoru cystersów w Szczyrzycu z 1827 i 1870 r. oraz niedatowane katalogi bibliotek bernardynów z Husiatyna i benedyktynek z Jarosławia⁶¹. Dużą grupę akt stanowią dokumenty dotyczące męskich zgromadzeń reguły franciszkańskiej⁶².

Na przykładzie przedstawionych tu kolekcji widać, jak wiele dokumentów proveniencji klasztornej lub materiałów klasztorów dotyczących znajdowało się w rękach prywatnych i jak bogaty był rynek zakupów, wymiany lub mniej legalnych sposobów ich pozyskiwania⁶³. Z perspektywy czasu widać, że pożyteczne było zamawianie przez kolekcjonerów odpisów i kopii dokumentów, które obecnie są często jedynymi nośnikami treści nieistniejących już oryginałów. Na przykładzie inwentarza klasztoru w Szczyrzycu z 1827 r. czy kroniki klasztoru lubińskiego Bartłomieja Krzywińskiego widać, że dokumenty w oryginale i kopiach lub tylko kopiach, zachowały się w różnych miejscach. Jako postulat badawczy można zgłosić podjęcie inwentaryzacji zbiorów polskich i ukraińskich w stopniu umożliwiającym stworzenie dla każdego klasztoru „wirtualnego archiwum” z pełną informacją o związanych z nim dokumentach.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Zbiór Czołowskiego, sygn. 256–258, 260, 263, 266–267.

Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 6045, 6058, 6124, 6133, 6116, 6142, 6058, 6121.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Klasztor benedyktyńców w Lubiniu, sygn. 236.

Biblioteka Jagiellońska, rkps 6161 III.

Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka:

Fond 4, opys I, Zbiór rękopisów Biblioteki Baworowskich, sygn. 87 A, 425, 566, 571, 595–599, 602–604, 616, 618–619, 713, 747, 800, 1084, 1353.

Fond 141, opys I, Rękopisy Aleksandra Czołowskiego, sygn. 47, 181, 510–514, 659, 1838, 1855, 2384.

Zakład Narodowy in. Ossolińskich we Wrocławiu, rękopisy nr 9512/I, 9518/I, 9539/II, 9549/II, 9550/II, 9551/II, 9615/I, 9627/II, 9630/II, 9639/II, 9642/II, 9647/II, 9689/III, 9694/III, 9709/III, 9726/III, 9727/III, 9728/III, 9741/III, 9742/III.

⁵⁸ Tamże, sygn. 9726/III, 9539/II, 9639/II, 9642/II.

⁵⁹ Tamże, sygn. 9551/II, 9647/II, 9709/III.

⁶⁰ Tamże, sygn. 9741/III, 9742/III.

⁶¹ Tamże, sygn. 9689/III, 9728/III.

⁶² Tamże, sygn. 9512/I, 9518/I, 9615/II, 9694/III, 9709/III, 9727/III.

⁶³ Zdaniem dominikanina o. Marka Miławickiego znane są przypadki sprzedaży dokumentów z archiwum klasztornego przez samych zakonników.

Opracowania

- Chamera-Nowak Agnieszka, *Zarys problematyki dotyczącej Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, z. 18/19, 2008, s. 55–64.
- Chwalewik Edward, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1, Warszawa-Kraków 1926.
- Fastnacht Adam, *Catalogus Diplomatium Bibliothecae Institutii Ossoliniani. Supplementum I. Inde ab anno 1279 usque ad annum 1506*, Wratislaviae 1951.
- Fastnacht Adam, *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1507–1700*, Wrocław 1953; cz. 2: *Dokumenty z lat 1701–1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu*, t. 2, rękopisy nr 7326–11930, Wrocław 1949.
- Inwentarz Zbioru Aleksandra Czołowskiego*, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1988 (w AGAD).
- Laszak Ewa, *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)* [Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, t. 2], Łódź 2004.
- Matwijów Maciej, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996.
- Pietrzekiewicz Iwona, *Zbiory proveniencji zakonnej w lwowskim Baworiovianum. Pierwsza połowa XVI wieku*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy”, t. 4 (54), 2018, s. 85–100.
- Radziszewski Franciszek, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskim, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*, Kraków 1875.
- Smoleńska Barbara, Zielińska Teresa, *Archiwalia prywatne w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Archeion”, t. 39, 1963, s. 87–108.
- Załęski Stanisław, *Św. Kinga i jej klasztor starosądecki (szkic historyczny)*, Lwów 1882.
- Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. Danuta Kamolowa, Teresa Sieniacka, Warszawa 2003.
- Zielińska Teresa, *Zbiór archiwalny Aleksandra Czołowskiego w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych*, „Archeion”, t. 89, 1991, s. 37–60.
- Zima Iwona, *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011.

Małgorzata Koška, Monastic documents in collections of Lviv collectors — Wiktor Baworowski and Aleksander Czołowski

Summary

The collector movement developing in the nineteenth century in Galicia (a province of the Austro-Hungarian Empire) resulted in emergence of many collections containing monastic documents. These include the collections of Wiktor Baworowski (1826–1894) and Aleksander Czołowski (1865–1944). Baworowski started as a collector in the middle of the 19th century. He purchased documents and book collections offered specifically to him. After World War II the Baworowski Foundation's Library was partitioned, and as a result its contents are now housed in the Central Archive of Historical Records in Warsaw, in the National Library in Warsaw, in the Ossoliński National Institute in Wrocław, and the largest part in the Vasyl Stefanyk National Scientific Library in Lviv (Ukraine). The other collector — A. Czołowski, was a historian and director of the Lviv City Archive. He amassed a large collection of documents, a significant part of which he donated to the Lviv Ossolineum before and during World War II. Currently, parts of Czołowski's collection can be found in Warsaw, Wrocław and Lviv archives and libraries. The characterized files show how wide the collector's market was and how many documents of monastic provenance ended up in private hands.

Słowa kluczowe: Wiktor Baworowski, Aleksander Czołowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka in. Wasyla Stefanyka, Archiwum Główne Akt Dawnych, Biblioteka Narodowa, kolekcjonerstwo, archiwalia klasztorne, księgozbiory klasztorne

Keywords: Wiktor Baworowski, Aleksander Czołowski, Ossoliński National Institute, Vasyl Stefanyk National Scientific Library in Lviv, Central Archive of Historical Records, National Library, collecting, monastic archival materials, monastic book collections